

BEDEGI DEA

Levéltárlatozás

Tyekvicska Árpád közelről

Az 1968-ban újraalapított Nógrád Megyei Levéltár jelenlegi igazgatóját, Tyekvicska Árpádot tudományos tevékenysége, publikációi, közszerep-vállalása mentén jól ismerhetjük, tudhatjuk róla, hogy az 1956-os események és az azt követő időszak hazai szakértője, de magáról az emberről, életútjáról fél mondatokat is alig lehet találni. Ezt kívántuk pótolni felkeresésével.

– A bátyámmal ellentétben én már kórházban születtem, Balassagyarmaton, 1960-ban, ám akkor még Legénden laktunk. Abban az időben Legéndnek 1040 lakosa volt, most 560-nál is kevesebb. Ha nem is zsáktelepülés, a főbb közlekedési utak elkerülik. Gyerekkoromban még iskola, vegyesbolt, posta, kocsmá, önálló tsz és tanácsi hivatal működött ott, meg tejszarnok, amiből mára talán csak a kocsmá maradt meg. Ebből a gyönyörű környezetben elhelyezkedő községből nagyon sokan elvándoroltak az 1960-as évek végétől. Ugyanakkor a szomszéd falvak – Nógrádsáp, Nézsa – még életerősek.

– *Miért kezdett el Legénd elsorvadni?*

– Az 1960-as évek végén, a '70-es évek elején a közigazgatási koncepciókban teret nyert az úgynevezett „központi funkció nélküli” település fogalma. Azok a falvak, amelyeket ebbe a kasztba soroltak, kezdtek elnéptelenedni. Először a helyi téészt körzetesítették, aztán Nézsára került a tanács, majd az iskola felső tagozata, mára pedig már az elsős diákok oktatása is. Ez Nézsát, ahol a téesz meg a tanács központja volt, megerősítette. Tőlünk viszont gyakorlatilag elvitt mindent és mindenkit. Főként azt a kevés értelmiségit, akinek a falu közösséggé szervezésében lett volna fontos szerepe.

– *Ha jól gondolom, a családneve szlovák eredetű.*

– Legénd – a többi környékbéli községhez hasonlóan – a 17. század végén elpusztult, szlovák telepések élesztették újra. Az én családom a 19. század elején költözött a környékre. A falu törzsét ma is az akkor érkezett katolikus vagy evangélikus tót famíliák adják. A szomszédjainkat is úgy hívták, hogy Szuhánszki, Hriagyel, Matús, Gerhát, Kollár. Az én nevem ott nem különleges. Amikor gyökereiben is magyar környezetbe megy az ember, akkor figyelnek fel rá. Gyermekként olykor meg is szenvedtem vele, de sose gondoltam a megváltoztatására, már csak az őseim iránti tisztelet miatt sem. A lányaim meg egész jól elvannak vele.

– *Az általános iskolát még Legénden kezdte?*

– Igen, egy kicsi, de életteli iskolában, melyről nagyon szép élményeket örök. Aztán az 1970-es években, a szocialista emberré nevelés nagy műhelyében

kitalálták azt, hogy a tehetséges paraszt és munkás fiatalok kerüljenek a járási székhelyre, ahol – állítólag – magasabb szintű képzésben részesülhetnek. Ma már ezt borzalmas ötletnek tartom, akkor azonban én is jelentkeztem, így a hetedik, nyolcadik osztályt Rétságon fejeztem be, az ottani diákotthon lakójaként.

– *A szülei Legénden maradtak?*

– Egy ideig igen, aztán 1978-ban ők is Rétságra költöztek. Mi is faluelhagyók lettünk. Bár vannak még legendi rokonaim. Az emlékek, a gyerekkorom a szülőfalumhoz köt. Vissza is szoktam járni. A község történetét is gyűjtöm, az anyag háromnegyed része már megvan, talán egyszer időm is adódik a megírására.

– *Milyen volt a gyermekkor?*

– Mint egy falusi gyereké. Nem voltunk szegények, de gazdagok sem. Átlagos falusi család volt a miénk. Édesanyám a téeszben dolgozott, édesapám meg a Dunai Cement és Mészművekben, Vácon, három műszakban. Munkába reggel négy órakor indult, és délután négykor ért haza. Amikor éjszaka volt, akkor este hétkor és másnap reggel jött meg. Ez volt az elköltözésünk egyik oka.

– *Az iskolában jó tanuló volt?*

– Igen, mindig. Legalábbis a kamaszkor beköszöntéig.

– *Semmi rosszaság?*

– Társaimmal mi is csináltunk furcsa dolgokat... Ami a falusi gyerekeknél szokás, azt mind elkövettünk. A '60-as évek vége, a '70-es évek első fele falun is izgalmas világ volt. Minket még az a tradicionális paraszti értékrend nevelt, ami éppen azokban az években bomlott fel véglegesen. Ugyanakkor a bátyám révén, aki öt évvel volt idősebb nálam, már befogadói lettünk egy mindent átformáló érték- és életformaváltásnak. Meg azok a munkásfiatalok is adták a példát, akik ebben az időben kerültek fel Budapestre, és bejárva, vagy munkásszállón lakva, hosszú hajjal és szakadt farmerben jöttek haza, új zenét, furcsa szavakat, gondolatokat és viselkedési formákat hozva magukkal. Nekünk még a nagyszülők adták a regulát, de már ezek a fiatalok jelentették a követendő mintát.

– *Mi következett az általános iskolai évek után?*

– A nyolc osztály kijárása után jött a gimnázium, Vácon. 1975 és 1979 között jártam az akkori Sztáron (ma Madách) Gimnáziumba, és ott is érettségiztem. Tanulmányi éveim alatt kollégiumban laktam. Sok rokonom élt Vácon, ott is voltak gyökereim.

– *Milyen volt akkoriban Vác?*

– Remélem nem sértem meg a mai lakóit, de azt mondanám, hogy egy szocialista püspöki székhely, vagyis olyan egyveleg, amiből akkor több is volt Magyarországon. Egy történelmi polgárváros és egy panelerdő összetelepülése. Egyébként az a pár év meghatározó volt az életemben. Ott lettem szerelmese a múlt dolgoknak, a történelemnek. Addig talán csillagász akartam lenni, de orvosnak voltam kiszemelve – ez volt az egyik nagynéném álma. Ugyanis a széles famíliában még egyetlen értelmiségi se született. Az orvos meg a falusi ember akadémistája. Próbálta afelé terelni az érdeklődésemet, de végül is ő „hibázott”, mert megkaptam tőle a *Mondák könyvét* Komjáthy Istvántól. Azt gondolom, a gyerekből felnőtté váló embernek mindig van egy olyan élménye, ami meghatározza a későbbi életét. Nekem ez a könyv volt az, ami befolyásolta az érdeklődésemet, ezáltal a jövőmet. A gimnáziumban már komolyabban foglalkoztatott a történelem.

– *A levéltár iránti érdeklődése is erre az időszakra datálható?*

– A kollégiumunkkal szemben volt a püspöki könyvtár és levéltár. Ez olyan titokzatos építmény volt, hogy felkeltette a fantáziámat. Titokzatosága abban rejlett, hogy a spaletták mindig be voltak zárva, ezáltal valamiféle várkastély-misztikum lengte körül, habár maga az épület építészetileg egyáltalán nem öltötte magára sem egy vár, sem pedig egy kastély formáját. Ennek ellenére számomra rendkívül izgalmas volt. Hárman-négyen egyszer becsöngettünk a kapuján. Nagy meglepetésünkre kijött az ottani könyvtáros-levéltáros, és elkezdett velünk beszélgetni. A későbbiekben úgy odaszoktam, akkor már egyedül, hogy majdnem minden nap átmentem hozzá. Ez megint csak a história felé terelgetett. Hozzá kell tennem, olyan könyvtár volt, amilyen csoda már nincs manapság. Valamikor az 1950-es években, a szerzetesrendek fölszámolásakor több könyvtárból, hirtelen hordták össze az anyagát. Ezáltal nem lehetett tudni, hogy mi hol van. Voltak cédulák, amiket áthoztak a könyvekkel együtt, de hogy az adott cédulához tartozó könyv hol van, azt homály fedte. Rendezetlen könyvtár volt, olyan, akár egy őserdő. Én meg, csak úgy önszorgalomból, segítettem a rendezésében. Azok a beszélgetések, az ódon könyvek illata, a légkör, egyáltalán az egész környezet nagy hatással volt rám.

– *Akkor főleg ez határozta meg, hogy a levéltárosi pályára lépett?*

– Ez is. Alapvetően volt egy történelmi érdeklődésem. Nagyon sok történelmi ponyvát olvastam el akkoriban. Ezek az élmények összeadódtak és megformálták azt, aki ma vagyok.

– *És ma is visszajár a püspöki könyvtárba?*

– Levéltárosként egyszer visszamentem, de akkor az már más volt. Másik könyvtáros fogadott, aki nem nagyon értette, hogy mit szeretnék. Megindultam befelé, mivel ismertem a járást, ő meg csak meglepetten nézett rám, én pedig rá. Az egészet úgy éltem meg, mint a kiűzetést a Paradicsomból. Akadt még egy hasonló élményem Legénden is, amikor egy ispánféle megkérdezte: a határban miért verjük fel a sátrunkat a lányaimmal – évente kiviszem őket egy éjszakára –, amikor az a terület egy hollandé. Én meg csak bámultam és nem voltam képes felfogni, hogy a legéndi határ, ami gyerekkoromban a miénk volt, ahol úgy repkedtünk egyik helyről a másikra, mint a madár, már nem a miénk, nem az enyém...

– *Vác után következett az egyetem?*

– Vannak emberek, akiknek meglehetősen viharosra sikeredik a kamaszkoruk... Én nem akartam továbbtanulni. Bár, az első évben beadtam a jelentkezésemet, de nem készültem semmit, így esélytelen volt a dolog. Második évben is beadtam, de akkor meg nem mentem el a felvételire. Így lettem három éven keresztül – mint édesapám és több rokonom – a váci Dunai Cement és Műszaki Művek fizikai munkása. Három műszakban dolgoztam. Az első beosztásom szerint adagolókezelő, aztán minőségellenőr voltam. Utólag az egészet egy nagy tapasztalatszerzésnek tartom. Láttam a nagybetűs munkásosztályt, amiről annyit papoltak akkoriban. Sőt, éltem a mindennapjait. Talán ezért is maradtam immúnis az ideológiai lözúngokkal szemben. Reggel négykor keltem, ha délelőtti voltam, este kilenckor mentem dolgozni, ha éjszakáztam – ugyanazt és ugyanúgy csináltam, mint ők. Amikor tizenkilenc évesen megválasztottak szakszervezeti bizalminak, egy kisebbfajta háborút vezettem, mert nem akartunk beleegyezni az egyik kolléga igazságtalan béremelésébe. Ezért aztán nagy megbecsülésnek örvendtem az öreg szakik között. Viszont a szakszervezeti karrierem ezzel le is zárult.

A munka kemény volt, a közösség nem viselte el a lógást, mindenkinek egyformán kellett húznia. A három műszakot meg csak elviselni lehet, de megszokni nem. Szóval az ember könnyen rájön arra, hogy érdemes tanulni.

– *Ez meghatározza azt, hogy ön milyen főnök?*

– Igen, bizonyos mértékig. Tanulságos visszagondolnom arra, hogy egyrésről állandóan a Szabad Európát hallgattam, másrészt meg Che Gevara képe volt a falamon. Ez jellemzője a kornak. Valójában még azok sem tudtak kilépni az adott politikai keretek közül, akik úgy érezték vagy úgy tudták, hogy már kiléptek. A lázadás és a dolgokkal való szembenállás se volt képes teljesen leváltani a belénk sulykolt paradigmákat. Persze Pesten, értelmiségi környezetben ez könnyebben mehetett, de Rétság vagy Vác magasságában, a gyárban az ember inkább a rendszer ideáit szegezte a mindennapok bornírságával szembe. Azután az egyetemen kikopott belőlem minden illúzió. Ott lettem egy plebejus, igazságkereső baloldali-ból nagyjából tudatos, „jobbos” ellenzéki. Ez már a nyolcvanas évek közepére tehető. És az egészet talán az előfelvételiként Lentiben eltöltött egy év katonaidő alapozta meg. A korom miatt előjogaim voltak, mégis utáltam az egészet. Álságosnak, nevetségesnek tartottam. Ebből is adódóan sima honvédként szereltem le, és ezt a rangot az egyetem utáni fél éves szolgálat alatt is sikerült megőriznem. Nehezen viselem a váll-lapokon alapuló tekintélykeresést a civil életben is.

– *Milyen volt akkor az egyetemisták élete?*

– Szegeden a JATE földrajz-történelem szakára jártam. Sokkal kevesebb korlát, kötöttség vett minket körül, mint a mai egyetemistákat. Ők talán már komolyabban is veszik az egyetemet. Kicsit külön világ volt. Politikailag is. A nyolcvanas években mi már szabad embereknek tartottuk magunkat. Nyíltan pofáztunk szinte mindenről. Legfőbb egyetemi élményem az Erdélybe járás volt. Először 1984 táján keveredtünk ki egy körútra. Akkor egy csomó embert ismertem meg. Utána visszajártam hozzájuk, meg később másokhoz is. Persze a kiépült kapcsolatok mindig valami célt is szolgáltak. Volt úgy, hogy csupán élelmet vittünk, bár én leginkább könyveket, leveleket, üzeneteket. Futárféleség voltam, így megvolt a „forradalmi romantikája” is a dolognak. Erdélyben akkor a szegénység mellett még tényleg volt valami érintetlenség, tisztaság. A falvakban még élt a hagyományos paraszti világ, ami a kisgyermekkoromba vitt vissza. Szerelmek, kirándulások, átbeszélgetett, átbulizott éjszakák... Szóval szép volt.

– *A kötődése Erdélyhez megmaradt?*

– Sajnos nem, mert 1987-ben megbuktam a határon a könyveimmel és leszedtek a vonatról. Majdnem egy napot üldögéltem egy fáskamrában a román kiskatonákkal. Végül egy ezredes megkérdezte, tudom-e, hogy hol vagyok. Én meg ránéztem a felette lévő Ceaucescu képre, és mondtam, hogy tudom. Aztán egy bokán rúgással megúsztam, de kitiltottak Romániából. Persze erről nem adtak papírt, csak legközelebb már nem engedtek be. Így a kapcsolatok megszakadtak, sajnos. Utána már csak a román forradalmat követő napokban mentem vissza, de akkorra már nagyon sok régi ismerősöm elhagyta Erdélyt. Ki Svédországba, ki „Németbe”, ki meg Magyarországra szökött, költözött, álházasodott...

Amikor kiértem, Kolozsvárott már befejeződtek a harcok. Az első fellélegzésem a határon volt, mert az útleveleket nem a szokott fakabát ellenőrizte, hanem egy igen magas rangú katonatiszt. Korábban egy kis könyvecskében ellenőrizték, hogy

nem vagy-e tiltólistán, de ezúttal csak mosoly fogadott és tisztelgés. Ez óriási pillanat volt! Kolozsvárott töltöttem a szilvesztert. A legmaradandóbb élményem az a beszélgetés maradt, amit a kórházban folytattam egy Călin Nemes nevű fiúval. Ő volt az, aki a tömeget vezette a főtéren, és az első lövéseket kapta. Kár, hogy azok a dolgok, amikben akkor bízunk, nem úgy valósultak meg. A román–magyar viszony esetében sem. Călin meg később öngyilkos lett...

Végül nem újultak fel a barátságok, de azért még maradtak kapcsolataim. Meg itt volt a mi saját rendszerváltozásunk, amiben én is elég rendszeren megfürödtem. Később meg a család.

– *Család...?*

– Igen. 1992-ben kötöttem házasságot a feleségemmel, Hajnalkával. Balassagyarmaton élünk. Két lányunk született azóta, Virág és Zsófia. Velük egyébként időnként ki szoktunk menni Erdélybe, de az már más.

– *Hogy került vissza Szegedről Nógrádba?*

– A nyolcvanas évek közepe táján a történeti demográfia egy új, felfutó tudományág volt, és én abba vettem bele magam. Ezt összekapcsoltam a szülőfalum történetével. Legéndről kutattam és így elég sokat feljártam a salgótarjáni levéltárba. Akkoriban Á. Varga László volt az igazgató, és valahogy megtetszett neki a szorgalmam. Értékelte, hogy képes vagyok Szegedről felbumlizni hozzájuk, kutatni a vakáció ideje alatt is. Általában a vendégszobában aludtam, de ha ott nem volt hely, akkor hálózsákban a kempingben töltöttem az éjszakát. Ezek – úgy gondolom – imponáltak neki, és amikor 1988-ban megürült a balassagyarmati részleg vezetői helye, akkor megkérdezte tőlem, mint végzős egyetemistától, hogy lenne-e kedvem ott dolgozni. Örültem a felkérésnek, mert sosem merült fel bennem, hogy elhagyjam Nógrád megyét. A katonaidőn, meg az egyetemen kívül mindig itt éltem. A családom is ide kötött, így evidens volt, hogy igent mondtam a felkérésre. Az 1988-as második félévemet, ami egyben az utolsó is volt, azt már Balassagyarmaton töltöttem. Ezért már munka mellett tettem le az államvizsgát – egyébként minden különösebb probléma nélkül. 1992-ben kineveztek igazgatóhelyettesé. 1999-ben azután, amikor az elődöm Budapestre, a fővárosi levéltár élére került, engem neveztek ki a helyére. Azóta ez a második ciklusom.

– *Ez egy töretlen karrier...*

– Egy évnyi megszakítás azért volt a levéltári munkámban. Ehhez hozzátartozik az, hogy 1994-ig az úgynevezett „ügynökkérdés” lényegében az asztal alá volt söpörve. A távozófélben lévő Boross-kormány ugyan hozott egy törvényt, de nyilvánvaló volt, hogy az nem eredményez megnyugvást. A kormányváltás után, az akkori belügyminiszter egy levéltárosokból, történészekből álló civil bizottságot bízott meg azzal, hogy vizsgálja meg az emlékezetes 1989–90-es iratmegsemmisítés után megmaradt állambiztonsági iratokat – legalábbis azokat, amelyeket a belügy pincéiben őriztek –, készítsen róluk jelentést, és tegyen javaslatot a jövőbeni kezelésükre. Az egyik levéltáros egyesület engem delegált a bizottságba. Civilek ekkor nyertek először bebocsátást ebbe a világba, léphettek be a „bánya” – ahogy a páncéltermet becézték – bejáratán. Egy előttünk addig teljesen ismeretlen világot tártunk fel. A munka legfőbb konklúziója az volt, hogy a megmaradt iratok nem maradhatnak többé titokban. Azoknak, akikre vonatkoznak, tehát az egykori áldozatoknak és megfigyelteknek, jogot kell adni arra, hogy megismerjék a tartalmukat,

vagyis láthassák azt, hogy a diktatúra milyen módon és eszközökkel befolyásolta, nem egyszer tette tönkre az életüket. Továbbá a társadalom számára is fel kell mutatni a kommunista diktatúra alantas módszereit, vagyis a tudományos feltárás előtt is meg kell nyitni a dossziékat. Mindehhez pedig az iratokat át kell adni egy civil levéltárnak.

– *Mi lett ennek a munkának a hozadéka?*

– Amikor a bizottság befejezte a munkáját, felvetődött az, hogy az ügynöktörvény módosításának előkészítéséhez, illetve a későbbi Történeti Hivatalnak elnevezett intézmény létrehozásához kellene a belügyminisztériumba valaki, aki az ügy mellett elkötelezett, és civilként mozdítaná elő a folyamatot. Mivel Á. Varga László jóvoltából a bizottság tagjai közül én fordíthattam a legtöbb időt a munkára, rám esett a választás. Így lettem egy évre miniszteri főtanácsadóként a Belügyminisztérium főosztály nélküli főosztályvezetője. Sok minden mellett közreműködhettem abban, hogy a diktatúra áldozatai számára, még ha kezdetben nyögvenyelősen is, de lehetővé vált az iratok megismerése, és hogy megszületett az új ügynöktörvény, annak következtében pedig létrehozhattuk a Történeti Hivatalt. Miután a Hivatal megalakult, az én „küldetésem” véget ért, visszatértem a gyarmati levéltárba.

– *Milyen szereppel bírnak a mai levéltárak?*

– Valamikor a levéltár egy jobban méltatott intézménye volt a magyar közigazgatásnak, a magyar tudományos életnek. Főként a kilencvenes évek elején, az emlékezetes kárpótlás időszakában tettek szert széles ismeretségre. Akkor érezték igazából társadalmi méretekben, hogy mi is a levéltár és mennyire fontos intézmény, hiszen nélküle a kárpótlást nem lehetett volna végrehajtani. Akkor ezrek, tízezrek, százezrek kerültek kapcsolatba az intézményeinkkel, és nagy igyekvést, tudást tapasztalhattak meg ott. Ez egyfajta presztízst adott. Úgy gondolom, akkor a szakma elszalasztotta ennek a helyzetnek a kihasználását. Az a probléma, hogy a levéltárat ismerni kell ahhoz, hogy értékelje az ember. Részben hivatali feladatokat látunk el, az állami, önkormányzati szervek, intézmények iratait őrizzük, illetve gondoskodunk arról, hogy az ottani iratkezelés megfelelő úton-módon folyjon és a történeti értékek fennmaradjanak. Ugyanakkor a társadalom, természetes módon, kultúrateremtő és közvetítő szerepet is vár tőlünk. S valóban, olyan kulturális kincsét őrzünk, ami bátran összevethető bármely múzeum, vagy könyvtár anyagával. Ha valaki a jogait akarja érvényesíteni, akkor hozzánk fordul a szükséges dokumentumokért. De azok is ide térnek be, akik tudják, hogy a jelen dolgai a múltból nőnek ki. Az egyén is csak úgy képes elhelyezni magát a világban, ha tisztában van azokkal a gyökerekkel, amik a többi emberhez, vagyis a társadalomhoz kötik. Amikor az identitásunk megerősítéséről beszélünk, akkor az a családunk, iskolánk, lakóhelyünk történetének a jobb megismerését is jelenti.

– *Elhanyagolják a levéltárakat?*

– Úgy látom, a levéltár a kultúra és a közigazgatás két szférája között lebeg. Nem az identitásválság miatt, nem azért, mert mi nem tudjuk a feladatunkat, hanem azért, mert a források elosztói nem értik ezt a kettősséget. A kulturális kormányzat oldaláról nem igazán ismerik a közigazgatási funkciót, ugyanakkor a közigazgatás részéről idegennek látják a kultúra területén játszott szerepünket. Amíg feladataink egyre nőnek, addig anyagi, személyi lehetőségeink jelentősen szűkülnek. Ezt az ellentmondást minél előbb fel kellene oldani!